

СТРУКТУРА ОЦІННОЇ МОДАЛЬНОЇ РАМКИ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТИВАМИ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ

Оцінка як один із видів модальності характеризується особливою структурою, яку можна представити у вигляді модальної рамки¹ з властивими їй обов'язковими та факультативними елементами, яка, накладаючись на дескриптивний зміст висловлення, не збігається з його логіко-семантичною і синтаксичною будовою. Обов'язковими елементами модальної рамки є аксіологічні суб'єкт та об'єкт, пов'язані оцінним предикатом, аспект оцінки, шкала оцінок і стереотипи, що становлять психолінгвістичну основу оцінних висловлень. У якості факультативних елементів до неї входять інтенсифікатори, деінтенсифікатори, класифікатори, мотивування тощо [див. 4].

Структура оцінки у реченнях із предикативами емоційного стану має свою специфіку, що зумовлена, насамперед, властивостями аксіологічного об'єкта – внутрішнього стану людини. Взаємодію елементів модальної рамки оцінки з компонентами семантичної структури висловлень про стани можна простежити на прикладі співвідношення “суб'єкт оцінки – суб'єкт стану – суб'єкт висловлення (мовець)”.

Під суб'єктом оцінної структури мається на увазі особа, частина соціуму чи соціум в цілому, з погляду яких здійснюється оцінка [4; 68]. Оскільки висловлення, що містять оцінку емоційного стану, мають два аксіологічні об'єкти: власне стан (добре комусь чи погано?) і “стан справ” (добре чи погано те, що суб'єкт перебуває у певному настрої?), у модальній рамці відповідно присутні два суб'єкта оцінки. Першим виступає так звана “загальна думка” певного соціуму (коли радісно, легко, весело, – це добре, коли тужно, гірко, неспокійно, – це погано), а другим – мовець, а також автор

¹ Термін О.М. Вольф.

чи персонаж у художньому тексті. Порівняйте: *І мені по-нерозумному стало жаль, що вона віддаляється, а не йде мені назустріч* [17; 106] – оцінка “стану справ” зі знаком “–” (те, що я відчуваю жаль, – погано) зроблена з раціоналістичних позицій самим суб’єктом емоційного стану, що одночасно виступає суб’єктом мовлення, виводиться зі змісту висловлення і виражається за допомогою лексеми *по-нерозумному*.

Таким чином, суб’єктом оцінки внутрішнього стану є загальна думка, соціум, на противагу індивідові, що є суб’єктом самого стану; тобто суб’єкт оцінки та суб’єкт стану у досліджуваних конструкціях не збігаються.

Зважаючи на те, що внутрішнє “відчуття себе” є суб’єктивним і найадекватніше кваліфікувати його може той, кому воно належить, суб’єкт стану практично завжди збігається з мовцем. Тому у таких висловленнях домінуючі позиції займає перша особа як засіб вираження суб’єкта стану: *Хміль бухнув у голову, я сидів біля столу, відчуваючи, як грає й бавиться у мені зелений змії, і мені стало так печально й самотньо, що вперше я заплакав, як плакав колись дитиною* [17; 92]; *Мені так добре, стіни такі отчі, такий у серці невимовний щем!* [7; 341]; *Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає, сміливість в собі почувую...* [9; 168].

Речення, у яких суб’єкт емоційного стану і мовець мають різних референтів, навпаки, є винятком у мові, порівняйте: **Тобі так важко і тоскно на серці, що аж плакати хочеться*. Робити висновки про внутрішній стан співрозмовника можна на основі зовнішніх, фізичних його проявів та поведінки: *Ти цілий ранок смієшся, мабуть, тобі дуже весело; Ти не хочеш розмовляти зі мною, навіть дивитися на мене не хочеш; напевне, тобі все ще гірко й образливо через мій вчинок*. Однак ці прояви не завжди дають правильну інформацію про емоційні переживання суб’єкта, наприклад: *Мила моя, ти плачеш? Так, ні, я не плачу. Це тільки сльози, а мені так гарно з тобою, я така щаслива* [5; 99]. Тому оцінка емоційного стану адресата часто

висловлюється гіпотетично, про що у реченнях такого змісту сигналізують компоненти зі значенням невпевненості, припущення, можливості, ймовірності *мабуть, може, можливо, певно, напевно, очевидно, очевидно* та ін.

Аксіологічні висловлення стосовно психоемоційного стану адресата мовлення є нормативними при повторях і перепитуваннях: *Дон Жуан. Боже! Як страшно се, Долорес! Долорес. Вам страшно? Я сього не сподівалась* [13; 427].

У художніх текстах змалювання внутрішнього стану іншого суб'єкта – персонажа – можливе, бо автор наче спостерігає його зсередини, зливається з ним, і це дає можливість передати найтонші відтінки емоцій героя: *Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилось на серці, хоч разом з тим соромно перед дочкою* [9; 341]; *Мотрі з ним було і важко, й ніяково, а на самоті якось пусто, нудно і сумно, до смерті сумно* [3; 61]; *Йому зробилося дуже прикро. Відразу, без ніякого мотивування, настрої у нього змінився: з рожево-півсонного він упав до чорно-меланхолійного* [14; 236].

В оцінних висловленнях досліджуваного типу при персоніфікації суб'єктами стану виступають олюднені неістоти – рослини, явища природи та ін.: *Як виє вітер, наче йому страшно і наче сумно, наче він старий* [7; 128]; *А я дивлюсь і думаю про вірші. Коли їм сумно – хай вони сумують* [7; 136]; *В лісах блукають згорблені колоси – дерева, неприкаяні, як ми. Їм сумно, як і нам* [7; 330]. Одним із випадків персоніфікації є вираження суб'єкта стану за допомогою лексем *душа, серце*, які у свідомості мовців асоціюються з осердям внутрішнього життя. У таких реченнях відбувається роздвоєння суб'єкта стану, який має одного референта: людина ніби збоку кваліфікує те, що відчуває її душа як автономна сутність: *...можливо, моя душа у такий спосіб плакала, адже нелегко їй, одягненій у важку й неповоротку одягу тіла* [18; 14]; *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там* [8; 32].

Людина як імпліцитний суб'єкт стану виступає у висловленнях, що містять оцінку оточуючого середовища. Як слушно зауважують дослідники, “це відображає загальну властивість семантики мови, де часто явно виділяється “людський” аспект” [11; 328]. Оцінка навколишнього світу до певної міри залежить від внутрішнього стану людини, що сприймає цей світ через призму власних почуттів, порівняйте: *Сіро і сумно ставало на острові по заході сонця* [9; 438] – така оцінка вечірнього острова може імпліцитно вказувати на меланхолійний чи навіть сумний, похмурий настрій того, хто її висловлює. Перебуваючи в іншому стані, він міг би змінити свою оцінку на протилежну і сказати, що після заходу сонця на острові ставало тихо, спокійно, затишно. Про прихований суб'єкт внутрішнього емоційного стану, що водночас є суб'єктом оцінки, свідчить також можливість трансформувати речення у такий спосіб: *Сіро і сумно ставало мені на острові після заходу сонця*. Див. ще наступні приклади: *Тісно...Тісно й нудно в душній плебанії. Нудно зі старою Гафійкою, нудно з одноманітною в любові бабцею* [15; 39]; *Сонце вже встало і золотить повітря. Так тепло, так радісно* [9; 104].

Характерною особливістю модальної рамки оцінних висловлень про стани, що вирізняє їх з-поміж інших аксіологічних висловлень, є непричетність до оцінки суб'єкта.

Якщо, оцінюючи ознаки чи дії суб'єкта, ми переносимо оцінку на сам суб'єкт (*вона жорстока і байдужа, отже, вона погана людина; він здійснив героїчний вчинок, отже, він герой*), то, оцінюючи емоційний стан, ми не проектуємо свою оцінку на суб'єкт стану. Наприклад, коли кажуть про когось: *“Йому було дуже страшно, хоч він переконував себе, що реальної небезпеки немає і боятися нічого”*, –цю людину не вважають боягузом, бо стан, у якому вона якийсь час перебувала, не є для цього достатньою підставою. Отже, те, що суб'єкт стану не є об'єктом оцінки, зумовлено його основною характеристикою – вольовою пасивністю, з одного боку, і тимчасовим характером стану, з іншого боку [11; 335].

Специфіка модальної рамки висловлень про стани спостерігається також на рівні функціонування таких її імпліцитних елементів, як аксіологічні стереотипи. Як відомо, будь-яка оцінка не може відбутися без знання стандартних ознак для відповідних об'єктів. Об'єкти, які входять до класифікаційних структур та володіють стандартним набором ознак, складають оцінні стереотипи [4; 57].

Стереотипні уявлення про емоційні стани є досить розмитими, оскільки вони ґрунтуються на інформації зі сфери сприймання, що сама по собі характеризується суб'єктивністю. У цьому випадку діє закономірність, яку можна сформулювати у такий спосіб: “чим суб'єктивнішою є ознака, тим більш розмитий її стереотип, чим вона об'єктивніша, тим стереотип більш визначений” [там же; 60].

Найкраще ця закономірність простежується на прикладі загальнооцінних предикативів, що позначають широкий діапазон внутрішніх відчуттів, оскільки набір властивостей чи ознак, які заміщує загальна оцінка, як відомо, є досить невизначеним і в кількісному, і в якісному відношенні. Так, стереотипи емоційних станів, позначені за допомогою загально-аксіологічних предикативів, які займають відповідні позиції на позитивній частині шкали оцінок (*добре, гарно, любо* та ін.), належать до невизначених, розмитих стереотипів. Уявлення про добрий душевний стан, які існують у картині світу того чи іншого суб'єкта стану, відмінні, хоча, безперечно, попри ці відмінності стереотипних уявлень, існує якийсь стандарт, спільний для певного соціуму, без якого взаєморозуміння між мовцями – учасниками т. зв. “діалогів про оцінки” – було б неможливим. Наприклад, для письменника стереотипний образ емоційного стану, який можна охарактеризувати предикативами на зразок *добре, гарно, любо, легко*, крім загальноприйнятого набору ознак, може містити ще й таку ознаку: *добре* на душі, коли легко і натхненно твориться і ця робота приносить задоволення. Порівняйте рядки з поезії Лесі Українки “Як я люблю оці години праці...”, у

якій вона описує творчий процес: *І люблю так, і серце щастям б'ється, Думки цвітуть, мов золоті квітки* [13; 53]; або зі “Щоденника” О. Довженка: *Сьогодні написав три сторінки “Незабутнього”, і так легко на душі* [5; 14]. Для глибоко віруючої людини індивідуальною складовою такого стереотипу може бути інша ознака: *добре* на душі, коли відчувається єднання з Творцем, переживається стан релігійного екстазу або людина його очікує, прагне: *Йому було так добре, в голові трохи крутилось, душа сподівалась розкошів молитви і тріпала, як птиця крилами* [9; 294].

Факультативним елементом модальної рамки оцінки, який, проте, як засвідчує досліджений нами матеріал, часто присутній в аксіологічних висловленнях про стани, є інтенсифікатори. Разом з деінтенсифікаторами вони відображають рух по шкалі оцінок, що відбувається і в зоні “+”, і в зоні “–”, причому посилення ознаки “добре” і ознаки “погано” можливе у двох зонах: *Зробилось так легко, так радісно, як іще ніколи* [9; 286] – зона “+”; *Коли ми збираємось докупи, мені робиться так сумно, так смутно на душі і так чогось жаль, що й згадувати боляче* [5; 180] – зона “–”.

У досліджуваних структурах використовуються як інтенсифікатори, характерні для інших видів оцінки, так і специфічні прийоми інтенсифікації.

Інтенсифікація може бути закладена в семантиці самого слова, у нашому випадку – предикатива емоційного стану, наприклад: *боязко – страшно – жаско; неприємно – бридко*. Такий спосіб інтенсифікації характерний не лише для оцінки станів, а й для оцінних висловлень, що мають інші аксіологічні об'єкти. Проте найчастіше у ролі інтенсифікаторів виступають окремі лексеми: *І коли я чую обвинувачення “України в огні” в націоналізмі, як же гірко, як тоскно мені робиться на душі* [5; 207]; *І було сумно і смутно подвійно* [5; 376]; *Мені стало невимовно важко* [5; 379]; *...вас охоплює, разом з хвилиною звуків, ціла хмара асоціацій, почувань, і ви відчуваєте, що вам стає безмірно журно, тепло, затишно* [3; 496]; *Я якось озирнувся на себе і справді помітив, що мені тепер дуже гарно стало – якось*

батьоро, цікаво, дуже [3; 495]; *Іноді Олю безумно жалко* [3; 321]; *О, як було нам весело, як весело!* [7; 71].

Іноді на інтенсифікацію оцінки може працювати ширший контекст. Характерним прикладом, який ілюструє його роль у вираженні емоційного стану, що сприймається як максимальний на негативній шкалі, є уривок зі щоденникових записів Олександра Довженка: *Я почуваю себе на грані катастрофи. Мене або вб'є скоро грудна жаба, або я сам себе якось уб'ю, так мені нестерпно важко на душі* [5; 61]. У ньому поряд з інтенсифікаторами *так* і *нестерпно*, що містяться у реченні з предикативом стану і несуть основне навантаження у посиленні оцінки зі знаком “–”, цю ж функцію виконує висловлення *Я почуваю себе на грані катастрофи*, яке теж характеризує внутрішній стан. Лексема *катастрофа* виражає інтенсифікацію своєю семантикою (порівняйте: *лихо, горе, біда – катастрофа* – спостерігається рух по шкалі оцінок у зоні “–”), а вислів *почувати себе на грані катастрофи* в цілому фіксує оцінюваний стан на крайніх точках шкали. Посиленню негатиї сприяє і висловлена думка про суїцид; порівняйте: *Мені так важко на душі, що хочеться плакати – Мені так важко на душі, що хочеться накласти на себе руки* – відбувається рух у напрямку від зони нейтрального до крайніх точок зони “–”. Усі названі засоби діють у комплексі, виступаючи у цьому контексті в ролі інтенсифікаторів оцінки внутрішнього стану.

У наступному прикладі простежується настільки сильний вияв стану зі знаком “+”, що він переходить у якісно новий стан з протилежним знаком оцінки: *Мені легко, що вже аж трудно* [7; 313]. Відбувається своєрідна “еманація” стану, якщо послуговуватись термінами філософії, яка супроводжується переміщенням з однієї зони оцінки в іншу. Позитивна оцінка не має при собі експліцитно вираженого інтенсифікатора, проте він мислиться, що зумовлено змістом підрядної частини: *Мені так неймовірно (надзвичайно, невимовно...) легко, що вже аж трудно*.

Для аксіологічних висловлень про стани характерною є інтенсифікація шляхом опису зовнішніх проявів емоцій, фізичної реакції на них: *І мені так жалко, так жалко за ним, що нестримні ридання стискають мені горло і сльози заливають щоки* [12; 25]; *І сором йому було перед легінями, таки до крові сором* [15; 257]; *Я подивився востаннє вгору до святих ... і мені так стало жаль, що я вже не їхній, а тут-о, на віки вічні в пеклі, так стало жаль мені, що я не витримав ... і гірко заплакав* [5; 553]; *І до сердечного болю жаль стане Марусі дитини-смерічки* [15; 55].

Інтенсифікатори оцінки емоційного стану, таким чином, виконують ту ж функцію, що й інтенсифікатори при інших видах оцінки, – сприяють посиленню афективного компонента висловлення, а з погляду прагматики – збільшують його перлокутивний ефект.

Отже, оцінна рамка речень з предикативами емоційного стану має певні особливості. Насамперед, це функціонування двох аксіологічних суб'єктів, що відповідають двом об'єктам оцінки, – “загальної думки”, коли оцінюється власне стан, та індивідуального суб'єкта при оцінюванні “стану речей”. Суб'єкт оцінки не збігається з суб'єктом стану і з суб'єктом висловлення. Властивості суб'єкта (неагентивність, вольова пасивність) і тимчасовий характер стану зумовлюють те, що оцінка емоційного стану не переноситься на його суб'єкт. Наступна особливість модальної рамки, яка проявляється в аналізованих реченнях, – невизначеність, розмитість оцінних стереотипів, спричинена суб'єктивним характером самого стану. Оскільки в аксіологічних висловленнях про стани важливу роль відіграє афективний компонент, в їх модальну рамку часто входять елементи, що сприяють його посиленню – інтенсифікатори. Інтенсифікація оцінки здійснюється за допомогою різних засобів, починаючи з семантики предикатива і закінчуючи контекстом.

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики, 1982. – М.: Наука, 1984. – С. 5-23.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
3. Винниченко В.К. Краса і сила. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
5. Довженко О.П. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповіді, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. – Харків: Фоліо, 1994. – 655 с.
6. Кендюшенко А.Г. Про семантичну структуру речень з предикативними прислівниками // Мовознавство. – 1990. – №4. – С. 50-54.
7. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
8. Костенко Л.В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 152 с.
9. Коцюбинський М.Ю. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – 510 с.
10. Русская грамматика: В 2-х т. / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 709 с.
11. Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селивестровой. – М.: Наука, 1982. – 362 с.
12. Сосюра В.Н. Третя рота: Роман. – К.: Рад. письменник, 1988. – 359 с.
13. Українка Леся. Твори. – К.: Дніпро, 2000. – 632 с.
14. Франко І.Я. Твори: У 3 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1973. – 675 с.
15. Хоткевич Г.М. Камінна душа: Повесть. – К.: Дніпро, 1970. – 371 с.
16. Цейтлин С.Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика // Синтаксис и стилистика. – М.: Наука, 1976. – С. 161-181.
17. Шевчук В.О. Жінка-змія. – Львів: Класика, 1998. – 174 с.
18. Шевчук В.О. Птахи з невидимого острова: Роман, повісті. – К.: Рад. письменник, 1990. – 470 с.

У статті досліджується структура оцінки у реченнях з предикативами емоційного стану, яка представлена у вигляді модальної рамки з рядом обов'язкових та факультативних елементів, що накладається на дескриптивний зміст висловлення.

Ключові слова: оцінна модальна рамка, суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, суб'єкт стану, оцінний стереотип, інтенсифікатори, предикативи емоційного стану.